

ANKARA ANKARA GÜZEL ANKARA!

Suavi AYDIN

"Milano'ya dönmeyi seviyorum, sokağıma, her şeyin bıraktığım gibi kaldığı sokağıma."

Donatelli Piatti
(*Bir Neo-Levanten'in
Hatıra Defteri'nden*)

İnsan yaşadığı şehri sevebilir. Ancak bu sevginin, bende olduğu gibi, pekâlâ bir tarihi de olabilir. Ankara'da doğdum, büyüdüm, okudum. Ama çocukluğumun Ankara'sını hiç seve-medim. Zira Ankara'nın yeni ve zevksiz, o ölçüde de şehrin tarihinden, yani kendisinden kopuk semtlerinde geçti çocukluğum. Sadece enüz apartman istilâsına uğramamışken, hâlâ yer yer bağların ve bağ evlerinin bulunduğu bir dönemde oturduğumuç Keçiören'in bende bıraktığı hâtıra biraz olumludur. Bu koşullarda çocuk aklımın beğeni dünyasında Ankara ile tek karşılaştırma nesnesi olarak dev gibi duran İstanbul'un büyüleyici şaşası karşısında Ankara, Anadolu geriliğinin ve tekdüzeliğinin betonlarla kesintiye uğratılmış sevimsizliğini simgeler.

Ancak "aklım erdiğinde" idrak ettim, yaşadığım şehrin önemini ve gözle görülmeyen güzelliklerini. Ve fakat akli hâlâ "çocuk" kalanların beğeni dünyasında Ankara, sevimsizliğini sürdürmektedir. Üstelik o sevimsizliğe bir de "bürokratik tekdüzelik" eklenmiştir ki, İsmet Berkan türünden iflâh olmaz Ankara düşmanlarının gözünde, hele Ankara'da bulunmaklık zoraki fasıldan ise, bu görüntü şehri iyice ciddi ve renksiz yapar. Bu yazı, İstanbul'un insanı hemen çarpan büyüülü ve maceralı meşrebinin sunduğu yüzeyselliği özleyen, şehir olmağı bu sayan ve şehirlerin başka türden derinliklerine inme yeteneği bulunmayan bu Homo istanbulicus'un, bu "İstanbul türü"nü dikkatine sunulmuştur.

Ankara tarihsel olarak nedir? Acaba büyük Türk hedonisti Yahya Kemal'in sadece geri düşünüşünü sevdiği bir çöl kasabası mıdır? Yoksa İstanbullu "bir kısım" "entolijansiya"nın İstanbul'un tabii büyüyle küçümsediği, bir kasabadan "yaratıldığı" konusunda Cumhuriyet bürokrasi-

sinin yaydığı propogandadif ve ideolojik varsayımla hemfikir olduğu "sonradan olma" bir şehir midir? Ankara, Yakup Kadri'nin *Ankara*'sında tasvir ettiği köhne Anadolu kasabası ile başkent olduktan sonra Yahya Kemal'in ancak İstanbul'a düşünüyü, yani sadece istasyonunun batı istikametini sevdiği Ankara tasavvuru arasında bir alay ve tersinleme konusu; bir zavalılık abidesi ve çölde yaratılmış bir vaha mucizesi kabilinden bir "Resullerin İşleri" bahsi midir? Tanpınar, bu asrı kanıyı çok iroik bir ifadeyle yansıtır: "Ankara, istiklâl mücadelesi yıllarından bütün mazisini yakarak çıkmış denebilir" (Tanpınar 1999: 205).

En başta şunu söyleyebiliriz: Ankara tarihsel bakımdan önemi hiç de İstanbul'dan aşağı kalır bir "şehir" değildir. 1920 fotoğrafı, Anadolu'nun "Celali İsyanları"ndan bu tarafa yaşadığı mutlak izmihalin etkisi altında giderek fakirleşen Ankara'nın, Bağdat Demiryoluna bağlı bir şube hattının şehri ulaşmasıyla vuku bulan canlanma bir yana, İmparatorluk gelirleriyle giderek ışıqlanan İstanbul karşısında varabileceği en geri noktadır aslında. Herşeye rağmen Ankara 19. yüzyılın ortalarında bile, şehre gelen David Mordtmann'a göre "Küçük Asya'nın incisi"dir (Mordtmann 1998: 75). En başta Ankara'nın stratejik önemi, İstanbul'dan hiç de geride kalmaz. Bir kere Anadolu'ya hâkim olmak isteyen herhangi bir güç, Ankara'yı elinde tutmak zorundadır. Tanpınar'a (1999: 194-5) göre Ankara,

... bütün Orta Anadolu'ya bir iç kale vazifesi görmüş, eteklerinde daima tarihin büyük düğümleri çözülüp bağlanmıştır... Roma kartalı şarka doğru uçuşu için bu kaleyi seçmiş, Bizans-arap mücadelesinin en kanlı safhaları burada geçmiştir. Selçuk zamanında Bizans'ın Anadolu içinde son savleti 1197 yılında bura-

da kırılmıştır.. [B]u muharebeden sonra Bizans kartalı bir daha Anadolu'da uçamaz. Kıscası Anadolu kı'asının kaderinde az çok değişiklik yapan vak'aların çoğu onun etrafında gelişir...

İstanbul, daha batdakiler için Küçük Asya'ya adım atmak için ilk basamaktır ama bu yetmez; Ankara'yı elinde tutamayan İstanbul'da sıkışıp kalacaktır. Ankara üzerinden Anadolu'yu arkasına alan Doğulu güç de ancak İstanbul'u elde edebilirse daha batya sıçrayabilecektir. İstanbul-Ankara diyalektiğinin stratejik görüntüsü budur. Bir kere Avrupa'dan Asya'ya gidiş gelişlerin sıklaşmaya başladığı Tunç Çağı'nın ortalarından itibaren, bu seyrüseferde iki kıtayı birbirinden ayıran denizin geçilebilir noktası Çanak-kale Boğazı'yken ve buna bağlı olarak da İstanbul henüz yok iken, Ankara vardı. Burası Hititlerin Ankuvaş'ı, Friglerin Ankyra'sı idi. Adının Friglerin tarihsel hatıralarına bir gönderme olarak "çapa" anlamında mı türediği, yoksa Lidya dilindeki "yol istasyonu" anlamına gelen sözcüğe mi bağlı olduğu tartışmalı olsa da, O vardı...

Ankara, olmak zorundaydı; çünkü batıdan doğuya, kuzeyden güneye giden bütün yollar bu tarihsel düğüm yerinde, üstelik bütün yollara hâkim bir kayalığın tepesinde bir hisarla taçlandırılarak tahkim edilmiş bu noktada buluşmaktaydı. Bu açıdan Ankara, neredeyse alternatifsiz bir coğrai konumda idi. Bu konumu eski çağlardan beri bilinmektedir. Şehir, Roma İmparatorluğu'nda en yoğun trafiğin olduğu yollardan birinin üzerinde ve bütün yönlerde dağılan yolların stratejik düğüm noktasında idi. Bu dönemde Ankara, hem yol sisteminin kavşağı hem de KüçükAsya'nın savunma sisteminin merkezi oldu

(Foss 1977: 29-30). Tarih değişse de coğrafî konuma bağlı olarak değişmeyen bu önem, yakı nçağlarda da Ankara'yı nitelimiş ve çekici kılmıştır. Robert Mantaran'ın (1987: 439) belirttiği gibi, ipek ticaretinin etkisiyle batıya doğru yayılan Ermeni tüccarlarının İpek Yolu üzerinde, Erzurum, Sivas, Tokat, Bursa ve Edirne yanında yerleştikleri konak şehirlerinden birisi de Ankara'dır.

Hitit, Frig ve Galat devirlerinde de önemli bir merkez olmakla birlikte, Ankara'nın öneminin artışı ve buna paralel olarak şehrin gelişimi, esas olarak Roma döneminde gerçekleşmiştir. Romalıların şehri İÖ. 25'de ele geçirmelerinden sonra Ankara Galatya eyaletinin ve İmparatorluk kültürünün bölgedeki merkezi olarak seçilmiş ve bu özellikleri kazanmasından sonra giderek Küçük Asya'nın en bakımlı şehirlerinden biri haline gelmiştir (bkz. Darkot 1950:440; Erzen 1946). Öyle ki Roma döneminde şehir nüfusunun 100.000 olduğu söylenmektedir. Roma döneminde şehrin mezarlığı bugünkü İstasyon bölgesindedir; büyük hamam, gimnazyum gibi kamusal yapılar şehrin çekirdeği olan Kale bölgesinin çok dışında kalan yerlere yapılmış, şehrin Akropolis'i olan Hacı Bayram Camii çevresi, aynı zamanda, merkezî işlevler yüklenmiştir (Erzen 1946: 59-60). Bu duru, şehrin o zamanki büyüklüğüne delalet eder. Roma döneminde giderek gelişen Ankara, Augustus dönemine geldiğinde "serbest şehir" ilen edildi ve Augustus kültürünün merkezlerinden biri oldu. Augustus'un vasiyetinin bulunudğu birkaç tapınaktan biri, Ankara'da, Hacı Bayram Camii'nin yanındaki tapınaktır. Bu vasiyetname, 19. yüzyıl bilginlerince bir "anıt" olarak tescil edilmişti. Yazıtı ilk kez 1865'de yayımlayan Mommsen,

buna "antik yazıtların ecesi" der. Monumentum Ancyrantum'un eşleri Pisidya Antakyası'nda (Yalvaç'da) ve Apollonia'da (Uluborlu'da) buundur. Ancak hem Grekçe hem Latince yazıt sadece Ankara'dır (bkz. Dereli 1944).

Roma İmparatorluğu fiilen iki parça haline geldikten sonra, Ankara'nın Doğu İmparatorluğu içinde önemi daha da arttı. 337'de Konstantinus'un halefi İmparator Konstantius Antakya seferinden İstanbul'a dönerken, ana askerî yol üzerindeki bu stratejik şehire ulaştığında, genç hatip Themistius'un kralların üstün meziyetleri üzerine yaptığı konuşmayı dinlemek için burada durdu. 350-380 yılları arasında Konstantinopolis'te kendi hitabet okulunu kuracak olan Themistius, klasik felsefe ve retorik geleneğinen gelen pagan bir entelektüeldi. İmparator ise sofu bir Hıristiyan! Grek dünyasında entelektüel etkinliğin dört merkezinin (Atina, Antakya, İskenderiye ve Konstantinopolis) dışında Themistius'un bu cesareti gösterebileceği daha uygun başk bir yer yoktu. 140 yılında Kelt kökenli olmasına karşın yüksek dereceli bir Roma Senatörü olan Ankara'nın önde gelen yurttaşlarından, zamanının en ünlü hatiplerinden sayılan C. Iulius Severus ve izleyicileri eğitimsel ilerlemenin ve kültürel gelişmenin İmparatorluktaki motoru idiler. İkinci yüzyılda Ankara'da pek çok filozof ve filologa ilişkin yazıtlar mevcuttu. Themistius'a varana kadar Ankara neredeyse sofistlerin yurdu olmuştu. Bu nedenle Ankara, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda İmparatorluk yönetiminde canlı bir eşik oluşturmuş olan usta ve kültürlü idarecilerin Grek dünyasındaki kaynaklarından biri idi. Ankara canlı bir kültür, yönetim ve sanat merkeziydi (Mitchell 1993, II: 84-5).

Hıristiyanlık Anadolu'da yükselirken Ankara'da kendisine önemli bir direnç noktası buldu. Kilise'nin tanındığı Milano Anlaşması'ndan (313) sonra, Ankara'da genel bir Konsil toplandı (314). Sinod, Roma baskısı altında kilisenin yanılığını gözden geçirmek üzere toplanmıştı. On yıl sonra imparator Konstantinus, burada münakaşaları sonuçlandırmak ve Paskalya tarihi konusundaki tartışmaları sonuca bağlamak amacıyla bir Konsil toplamaya niyetlendi (Mitchell 1993, II: 91). Antakya'da toplanan piskoposlar da Ankara'da Doğu Kilisesi'nin konumunu daha büyük bir otoriteyle saptayacak bir konsil toplanmasını kararlaştırdılar. Ancak Ankara Aryancılığın iflah olmaz karşıtı markellus'un piskoposluk bölgesiydi. Böylelikle, aracılığa soyunan imparator, bir oldu bittiyle karşılaşmıştı. Kontantinus buna, Ankara konsilinin yalnızca Doğu kilisesi'nin temsilcisi değil, ökümenik olması gerektiğini söyleyerek tepki verdi. Böylelikle insiyatifi ele geçirdikten sonra Konsili ipleri elinde tutabileceği, Konstantinopolis'e yakın Nikaea'ya (İznik'e) aktardı (Baynes 1972: 22). Yani Hıristiyanlık tarihinin ilk büyük ve önemli konsili altında Ankara'da toplanacaktı. Kaldı ki konsil İznik'e aktarılmış olsa dahi Aryancılıkla Doğu Kilisesini uzlaştırma temelindeki tartışmanın bir kanadı, Antakyalılarla birlikte Ankaralıların etkisi altındaydı (bkz. Chadwick 1960: 171). Antakya gibi büyük bir Hıristiyanlık merkezinin yanında Ankara'nın neredeyse eşit ağırlık taşıması, bu şehrin o zamanki korumuna işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Ankara, özellikle İslâmdan sonra, Anadolu'da lâdinî hayatın, ticaret ve zanaatın merkezi olmuştur. Bu yüzden Tanpınar'ın deyişiyle, "uzun tarihinin şa-

şırtıcı terkipleriyle doludur". Sözü yine Tanpınar (1999%197-8) üstâda bırakalım:

... Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı surette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır. Kalede ve onun eteğinde serpilmiş mahallelerde Türk velileri Roma ve Bizans taşlarıyla sarmaş dolaş yatarlar. Dedelerimizin mezarlarından çıkan yeşillikler hangi üikatların etrafında yantıldıkları belli olmayan çok eski taşları kendi rahmaniyetleri ile yumuşatırlar; burada kerpiç bir duvardan İyonya tarzında bir sütun başlığı veya arkitrav furlar, ötede bir türbe merdiveninin basamağında bir Roma konsülünün şehre gelişini kullayan kadim bir taş görünür, daha ötede bir çeşme yalağında eski bir lâhdin bakantaları gülümser. Ahi Şerafeddin'in türbesini asırlarca Greko-Romen arslanlar bir nöbetçi sadakatiyle beklerler ve bu yüzden Arslanhâne adını alan caminin hakikaten eşsiz mihrabında, Etiler'in toprak ve bereket ilâhesinden başk bir şey olmayan bir yılan son derece kuvvetli plâstiğiyle meyvalar arasında dolaşır ve caminin o kadar şaşırtıcı bir sâfiyetle boyanmış ağaçtan sütunları Bizans ve Roma başlıkları taşır...

Tanpınar'ın da vurgulamadan geçemediği Augustus Tapınağı ile Hacı Bayram Camii'nin şaşırtıcı ve eşsiz birlikteliği, dinî ortodoksinin hakimiyeti yerine ticaret üzerinden kurulmuş bir tüccarlar derneği ile karşı karşıya olduğumuzu hatırlatır. Tanpınar, bu birlikteliğe "zıtların birliği" diyor. Acaba gerçekten zıtların birliği midir, söz konusu olan? Tanpınar'ın bir mutasavvıfın "bir lokma, bir hırka" ile çile çektiği karanlık çilahenesinin yanında duruveren ve "kendisinininkinden büsbütün ayrı zaferler terennüm eden.. o sert ve kibirli roma hemşehrisi" karşısında, ilk bakışta böyle bir "zıtlık" görmesi tabiidir ama, yine Tanpınar'ın söylemeden geçemediği gibi bu velinin kurduğu Bayramiye tarikatı Ahiliğin, yani

esnaf ve zanaatkârın tarikatıdır; o haliyle de hiç de dünyevî alemde büsbütün kopuk bir uhrevî arayışa indirgenebilir gibi değildir. Zira ticaret ve ticarete konu olan metanın üretimi, dünyayla her türden "barışçı" ilişkinin kurulmasını gerektirir ki, İslâmî duruşu bu ihtiyaçla birleştirmek bakımından Bayramiye ehli ve yolu çok başarılıdır. Sanki tarikatin sebep-i hikmeti, Konya türünden sofuluk merkezlerinin gül kokulu durağanlığı yerine, kervanların kaldırdığı oza bulanmış bir rota üzerinde hep üretecekleri ve zenginleştirecekleri bir istasyon kurmak isteyenlere hitap etmek gibidir. Ankara, ortodoks uleması az, ama mutasavvıfı bol bir şehirdir. Eski şehrin her tarafında çaput bağlı bir türbe görmek mümkündür. Gülbaba, Karyağdı Hatun, Tanpınar'ın Evliyâ Çelebi'den okuyup aradığı ve mazarının Hal civarında yeni yapılmış bir okulun altında kaldığını öğrendiği Erdede Sultan ve daha pek çok türbe, şehrin yamacında volkanik kayalardan bir duvar gibi duran Hüseyin Gazi Tepesi'nin üzerindeki Hüseyin Gâzi ziyareti, hepsi, Ankara'nın ortodoks İslâma karşı kayıtsız tarihinin belgeleri gibi durmaktadır. 1920'lerde Ankara müftüsüne İstanbul merkezine meydan okuma cesaretini veren, neden böyle bir tarihin üzerinde oturmak olmasın? Zaten Anadolu İslâmının heterodoks kanadı geniş bir İç Anadolu çemberinden darala darala merkezinde Ankara'yı bulmaktadır. Dış çeperde, Sakarya havzasında, Nallıhan ve Sivrihisar'da Topduk Emre ile Yunus Emre, Eskişehir'de Seyit Gazi dururken, biraz içerde, Kızılırmak havzasında, Hacı Bektaş-ı Veli ve merkezde Hacı Bayram-ı Veli yer alır. Tanpınar (1999: 199-200), bu gerçeği şu sözlerle aktarır:

... Hacı Bayram, sade hakla Hak olan bir veli değildir. Türk cemiyetinin bünyesinde gerçekten yapıcı bir rol de oynar. Kurduğu Bayramiye tarikati esnaf ve çiftçinin tarikatidir. Böylece Anadolu'da Horasanlı Baba İlyas'la başlayan geniş köylü hareketiyle ahilik teşkilâtı O'nun etrafında birleşir. Daha sağlığında hareket o kadar genişler ki İkinci Murat yanibaşında gelişen bu manevî saltanattan ürkererek Şeyhi Ankara'dan Edirne'ye getirir. Ve ancak niyetlerinden iyiden iyiye emin olduktan sonr onu geriye göndermeye razı olur. Hakikatte bu telâşa hiç lüzum yoktu. Hacı Bayram, imparatorluğun iç nizamını yapıyordu.

Tanpınar, Hacı Bayram için "İmparatorluğun iç nizamını yapıyordu" diyor, ama aslında Bayramiye'nin yaptığı İslâmî Ankara'nın tarihsel nizamına uydurmak-tı. Zira Ankara, varoluş koşulları ve yaşayışı ile no Konya-Kayseri-Sivas hattında geçen Selçuklu "macerası"na ne de kendisini giderek İstanbul'a hapseden, İstanbul merkezli bir dünya kurgusunun mirasçısı haline gelen Osmanlı hayatına aitti. Ankara, beylikler devrinin feodal egemenlerini de içine kabul etmedi. Zira Ankara, monarkların stratejik hedefi haline gelmezden evvel en az yarım yüzyıl bir esnaf örgütü olan, belki esnaf cumhuriyeti de denebilir, Ahi hâkimiyetinde yaşadı. Tanpınar'ın (1999:203) sözleriyle bu, "... burjuvazi değilse bile artizanın ve çarşının şehri idaresi demektir ki, şark tarihinde az tesadüf edilir". İşte Ankara'nın tarihsel nizamı dediğimiz şeyin arkasında yatan olgu budur. Alman gezgin Mordtmann, bu çalışmaya dayanan şehrin 19. yüzyıldaki görüntüsünü tasvir ederken, Ankaralıların gündüzleri işlerinin başında olduğu için diğer şehirlerdeki kadar çok kahvehane olmadığını söylüyor (Mordtmann 1998:79). Üstelik

Mordtmann'ın (1999:80) gözlemine göre burada kadınlar da iş hayatına katılmışlardı.

16. yüzyılda Anadolu'ya gelen Alman seyyah Hans Dernschwam, Ankara'dan geçer ve Ankara'yı tasvir eder. Dernschwam, Ankara'da sof üretimi üzerinde durmakta, şehir halkının sofçuluk ve keçe imamiyle uğraştığını belirtmektedir. Bu üretim Ankara içinde ve çevresinde öylesine başat bir mevkidedir ki, şehirde sadece sof yıkama işiyle uğraşanların bile ayrı bir loncası bulunmaktadır. Çevre köyler, tiftik hayvancılığıyla uğraşmakta ve şehre satmak üzere tiftik eğirmektedir (bkz. Ortaylı 1984: 108-9).

Aslına bakılırsa Alman seyyahın bu ölçüde dikkatini çeken tiftiğe dayalı bu dokumacılık türünde Ankara, dünyada tekel durumundaydı ve bu nedenle bu faaliyet, şehide üslenmiş ülke aşırı bir ticaret örgütlenmesiyle sembiyotik ilişki içindeydi. Öyle ki 16. yüzyılda ve sonrasında Ankara ile iş yapan Avrupalı tüccarların, hatta Ankara'da "acecnta" işlevi gören işletmelerin varlığı bilinmektedir (bkz. French 1972; Barnett 1974). Üstelik şehrin bu özelliği Osmanlı'ya yahut Selçuklu dönemlerine özgü de değildi. Roma döneminden beri, en azından Plinius'un tarihinde anlatıldığı kadarıyla, şehirde koyun ve keçi yetiştiriciliğine dayalı bir dokuma ve boyama endüstrisinin bulunduğu bilinmektedir; ayrıca şehir tahıl üretimi bakımından da zengindir (bkz. Foss 1977: 30-2). Osmanlı devrinde sof üretiminin çeşitli aşamaları, kentin belirli semtleri ve yakın köyler arasında bir mekânsal işbölümü çerçevesinde bölüşülmüş durumdaydı. Evlerdeki tezgâhlarda yürütülen dokumacılık, yoğun biçimde

şehrin doğusundaki Avancıklar semti ile kente yakın İstanos (Zir) Erkeksu ve Miranos köylerinde yapılmaktaydı. Kentte üslenmiş tüccarlar hem çevreden tiftik yünü topluyor hem dokumaları boyatılıp perdahlamak üzere işliklere veriyor hem de işlenen ürünü satıyorlardı. Bu işler, kentin içindeki çok sayıda handa yürütülmeteydi. Boyacılar ve cendeciler, sadece Ankara ve yakın yakın çevresinde dokunan sofları değil, aynı zamanda Tosya, Kastamonu, Çankırı, Sivrihisar, Kelecik gibi sof üretilen yerlerden gelen malı da işlemekteydiler (Bkz. Ergenç 1975). Bu faaliyetin yanında dericilik de, şehir ekonomisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bent Deresi'nin kıyısında Debbaglar Mahallesi mevcuttu.

Bu iki üretim faaliyeti için de su önemliydi. Bu nedenle, belki de, tarihimizdeki ilk çevre kirliliği sorunlarından birisi Ankara'nın başına gelmişti. Debbagların artıklarının sof boyacılarının sularına karışması, dokumaların parlaklığını azaltmış; bu yüzden sorun mahkemelik olmuş ve debbagların artıklarını su kanallarına akıtmaları yasaklanmıştı (Bkz. Ongan 1954).

Sof ve deri ürünlerinden devletin aldığı vergilerin kesildiği yer, yine Ankara idi. Çevrediki kent ve kasabaların üretimi olan sof ve deri, Ankara'da damgalanır ve vergilendirilirdi (Gülekli 1948: 57). Bu özellik Ankara'nın çevrenin sadece idarî değil, aynı zamanda iktisadî merkezi olduğunu da göstermektedir. Bu iktisadî işlev, şehrin büyük bir çarşı merkezine sahip olmasını, çarşı merkezi içinde han ve sokakların faaliyet alanlarına göre kümelenmesini gerektirmiştir. Üretim ve ticaret merkezi olarak şehrin önemi, kuşkusuz şehrin göç almış olabileceğini

düşündürmektedir. 16. yüzyılda şehirde Tiflis, Ürgüp, Erzurum gibi mahalle isimleri bulunmaktadır. Bu isimler, bu mahalle sâkinlerinin anılan yerlerden Ankara'ya göçtüklerine işaret edebilir (bkz. Göyünç 1967:75). Ticarî ve sınaî canlılık 15. ve 16. yüzyıllarda yeni hanların ve bedestenlerin yapılmasına yol açmıştır (bkz. Öney 1972). Ankara'da 19. yüzyılın başlarına ulaşmış 15 bedesten ve han ile 9 pazar yeri vardı (bkz. Özdemir 1998).

16. ve 17. yüzyıllarda şehirde 1000 kadar sof ve şali dokuma tezgâhı bulunduğu bildirilmektedir. Ancak 19. yüzyılda Amerika ve Güney Afrika'da tiftik üretiminin başlaması ile ve 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret anlaşmasının yerli üretim üzerindeki yıkıcı etkileri sonucunda, bu üretim faaliyeti neredeyse yok oldu. Ankara, sadece ham tiftik ihracatı yapabilmekte ve geleneksel ticarî ve üretimsel işlevlerini sürdürebilmekteydi (Tekeli 1991: 56). 19. yüzyıl içinde giderek yoksullaşan ve büyür bir şehirken bu yüzyılın sonlarına doğru irice bir kasaba görünümüne bürünen Ankara, 1917'de yaşadığı büyük yangınla bir darbe daha almıştı (bkz. Eyice 1972). 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinde Ankara'nın görünümü budur. Ancak bir şehrin doğumundan başlayıp bugününe kadar yaşadığı tarih içinde, şehrin kendisinden bağımsız bazı oluşumları meşrulaştırmak ve "güzellemek" için, bu oluşumların öncesindeki tarihi yok saymak ya da hafifsetmek, hakkı teslim etmek bakımından doğru mudur?

Zira Ankara, genel olarak bakıldığında, üretim gücündeki bu çöküşe rağmen, geleneksel merkezî önemini korumuştur. İmparatorluk, özellikle tahıl konusunda dışa bağımlılığın, demir-

yolunun sunduğu olanakla Ankara'nın bu işlevi üzerinden kurtulmaya çalıştı. İstanbul-Bağdat demiryolu hattının yegâne şube hattı Eskişehir'den sonra Ankara'ya kadar döşenen hattır. bu hattın uzunluğu 200 kilometreyi geçmekte, bu da getirisinin maliyetine değeceğini ispat etmektedir. 1892'de tamamlanan hat üzerinden Anadolu'daki tahıl stokları kolayca başkente aktarılabilir, böylece İmparatorluk en azından tahıl ihtiyacı bakımından dışa bağımlılıktan kurtulacaktı. Üstelik 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan göçler sonucunda Anadolu'ya akan Kafkasyalı ve Kıvrımlı göçmenlerin bir kısmı İç Anadolu'nun Ankara ile Konya ve Ankara ile Eskişehir arasındaki boş arazilere yerleştirilerek üretim gücü de artırılmıştı.

Bununla beraber, şube hattının tamamlanmasıyla, güzergah üzerinde tarım gelişmeye başlamış ve şehrin kontrol ettiği artı ürün miktarı çoğalmış; istasyon yeri, kentin batıya doğru gelişmesini sağlamıştı (Tekeli 1991: 57). Bu yeni durum paralelinde bazı hanlar işlevsel uzmanlaşmaya uğramaktaydılar. İstasyon yolundaki Taşhan gibi hanlar artık sadece geceleme imkânı verecek biçimde tasarlanmaktaydı (Bkz. Aktüre 1978: 123-127). 1869'da Ankara'da ilk matbaa kuruldu ve Vilayet Gazetesi çıkarılmaya başladı. 1890'da Ankara'da bu matbaa yenilendi. 1892'de şehirde Vicen ve Kirkor Efendilere ait bir gazoz imalathanesi bulunuyordu. 1890'da ilk kez buharla çalışan ve 20 ton/gün kapasiteli bir un değirmeni işletmeye alınmıştı (Tekeli 1991: 57). Yani Ankara, makineleşen dünyanın yeni gereklerine ayak uydurmakta hiç duraksamamıştı. Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü ve en güçlü burjuva ailesini de

içinden çıarmış olması, Ankara'nın bu "ticarete ve değişmeye açık" beşerî yapısına tanıklık etmektedir.

Ankara'nın Cumhuriyet'in başkenti olarak seçilmesi, elbette ideolojik yanı ağır basar. Bu ideolojik duruşun iki ayağı varır: Birisi laisizm, diğeri ise milliyetçiliktir. İstanbul gibi, şeklen de olsa İslâm hilafetinin merkezi olmuş ve en az yarım binyıllık hâtrasına bu özelliği sinmiş bir şehrin yerine, yeni bir şehrin, üstelik tarihinde dinin ağırlığının söz konusu olmadığı ve dinsel biçimlenmesi bütün tarihi boyunca daha heterodoks ve dünyeviliğe açık unsurlardan beslenmiş bir şehrin seçilmesi, laisizm ilkesi açısından anlamlıdır. Stratejik ve jeopolitik açıdan Ankara'yla neredeyse aynı özellikleri taşıyan Konya'nın başkent olarak düşünülmemiş olmasında bu düşünce etkili olmuş olmalıdır. Milliyetçilik bakımından düşünüldüğünde, Ankara'nın yeni oluşunun, bu ideye ve merkeçiyetçiliğe yaslanacak olan devletin işini, "kozmpolit" İstanbul'la kıyaslandığında hayli kolaylaştırdığı görülecektir. Üstelik Ankara, mekansal gelişim olanakları bakımından modernizmin maddî inşasına son derece elverişli görünmektedir. Bunun yanında ulaşım olanakları ve ekonomisi açısından "yeni başkent" olmaya en uygun konumdaki İç Anadolu şehridir.

Ancak modernleşmenin neredeyse "pilot" uygulama alanı oluşu, şehrin geleneksel dokusuna ve tarihiyle ilişkisine büyük bir darbe vuracaktır. Buna bir de Cumhuriyet'in "yoktan varedilmiş bir başkent" imajını öne çıkarma isteği eklince, şehrin tarihsel önemi hepten güme gitmiştir. Türk medornizminin en önemli özelliği, korumacı yanının bulunmaması ve bu nedenle değer taşısın veya tama-

sın, yeni olan karşısında eskiye hiç şans tanımamasıdır. Ankara, bundan fazlasıyla nasibini almıştır. Önce "eski şehir" kaderine terkedilmiş, Yenişehir bir "model" olarak inşa edilerek şehir, doğal değer taşıyan varlıklarının aleyline genişlemeye başlamıştır. Bunun sonucu, arsa spekülasyonu, rant ve gecekondulaşmadır. Bu, planla örtülmüş plansız bir gelişmedir adeda. Devleşen şehir, ekolojik zenginliklerini yutmaya başladı. Şehir devleştikçe acil ihtiyaçlar kendisini dayattı; yeni gelen nüfusa dönük populizm, şehri iyice kamburlaştırdı ve sonunda şehri Melih Gökçek faciasına mahkûm etti.

Oysa Ankara'nın üzerinde kurulu bulunduğu topraklar benzersiz, korunması gereken ekolojik bir adadır. Bu ada olma hali, bizim çocukluğumuzda tadabildiğimiz, daha doğrusu kitaplarda yazdığı haline bizzat şahit olabildiğimiz bazı tadların da kaynağıdır. Aşına olduğumuz bu tadlar arasında, balı, armadu, üzümü sayabiliriz. Ünlü bir bal demek, etrafı envai çeşit çiçekle donanmış olmak demektir. Armut ve üzüm, bağ ve bahçe demek; tarımsal olarak incelmışlik demek, buna müsait bir topoğrafya demek, su demek, vadi demek, yamaç demektir. Ankara ekolojik özellikleriyle öylesine zengin tarımsal olanaklar sunmakadır ki Hamburglu sesyah Mordtmann (1998: 79) 1852'de geldiği Ankara'da, İstanbul'dan ayrıldığından beri ilk kez patates yiyebildiğini, bu patatesin çok lezzetli olduğunu ve burada lahananın, taze fasulyenin, havuç ve kerevizin bol miktarda yetiştiğini söylemektedir.

İç Anadolu'nun göbeğinde bu imkanların hepsini birden sunan başka bir coğrafya yoktur. Topoğrafyasına bakıldı-

ğında, Ankara'nın bir vadiler coğrafyası olduğu görülür. Önü batıya doğru açık bir ovanın bittiği yerde üç ayrı tepelik alanla sınırlanmış bir çanağın orasından burasından yarıldığı, derin vadilerin kâh bu ovaya doğru, kâh ovanın tersinde Konya'ya doğru açılan güney düzlüğüne doğru, kâh doğudaki engebeli araziye yararak Elmadağ'ın ve İdris Dağı'nın içlerine doğru sokulduğunu görürüz. Bu vadiler su demektir. Su ise bereket! Tarihî Ankara'nın kurulu bulunduğu volkanik kayalığın etrafı bu sularla çevrilmiştir. Kuzeyden Ankara yahut Çubuk Çayı güneye doğru gelir ve bu kayalığa çarpmadan batıya döner. Doğudan Hatip Çayı, yüksek bir arazi içinde derin bir vadi açarak, tam da bu "volkanit çıkıntı"yı ortadan yarar ve Ankara Çayı'na kavuşur. Tanpınar, buna "iki yasis tepenin arasındaki geçidiyle tabii bir istihkam manzarası" der (Tanpınar 1999: 194). Diğer adı, Kale'nin altına taşkın önleyici bir set yapıldıktan beri Bentderesi'dir. Güneydeki tepelerden üç dere akar gelir. Biri uca tâ Mogan Gölü'nde olup, Elmadağ'ın kar sularıyla, kaynaklarıyla beslenerek kıvrıla kıvrıla, ki bu bizim küçük Menderesimizdir, şehre doğru dönen, bu günkü Kolej meydanından kavis yaparak Sıhhiye üzerinden Ankara Çayı'na doğru yürüyen Imrahor ve sonra İncesu deresidir. Diğeri, bağları sulaya sulaya kuzeye akan Kavaklıdere'dir. Üçüncüsü ise, yağmur ve kar sularının coşturduğu Dikmen deresidir. Hepsinin mansabı Ankara Çayı'dır. Ve nihayet yüzyıllarca serbest akan Ankara'nın suları bu Türk tipi modernizmin kurbanı olmuştur. Cumhuriyet'in can verdiği varsayılan şehir genişlerken önce sularını yuttu. Pragmetik Belediyecilerin, tıpkı sahil şehirleri belediyelerinin yer kazan-

mak için şehrin denizine göz dikmesi gibi, bazı sorunları aşmak konusunda akıllarına gelen ilk çare bu suların üzerini kapatmak oldu. "Acaba biz Türkler suya düşman mıyız?" deme kgeliyor insanın içinden. Ankara bir taşkın şehriydi. Şimdi taşkın yok! Ama artık akarsularımız da yok. Sular taşmasın diye üzerini kapattık. Başka çözümlerimiz düşünmedik. Böylece şehre canlılık veren damaralrı kesmiş olduk. Ankara'yı İstanbullu "cühelâ"nın teşbihlerine uygun bir çol kasabası görüntüsüne kavuşturmak için modernist belediyelelerimiz ellerinden geleni yaptı. Bereket Ankara'nın "kanunla" korunabilen bazı yeşil alanları mevcuttu da, bu görüntü kısmen düzeltilebildi; hatta bu kısıtlı "korumacılığa" rağmen Ankara, kişi başına düşen yeşil alan bakımından Türkiye'nin ilk sırasında yer aldı. Ama bu neye mal oldu? Ankara'nın doğal yeşil alanları, Ankara'nın bağları ve sayfiyeleri şehrin devleşme sürecinde acımasızca bozuldu. Keçiören, Etlik, Diken yakın zamana kadar bağlarla kaplıydı. Bu bağlar, Ankara'nın ünü binyıllara varan şarabının özel tadını veren üzümleri sağlıyordu. En son Sheraton gibi gibi bir çirkinliğe Kavaklıdere bağını kurban ettik. Çocukluğumuzda "kırılık" sayılabilecek Papazın Bağı bugün apartman suruyla çevrilmiş, nefes alınamayan bir yeşil adaya döndü. Bağlık Çankaya, yavaş yavaş, Ankara'nın prestij bölgesi haline gelmesinin etkisiyle, apartmanların saldırısına uğradı. Apartmanlar kanserin metastas yapması gibi Çankaya sırtlarını tırmandı ve ancak Çankaya Köşkü'nün yeşil alanının önünde durabildi. Koca Çankaya'da kala kala iki bağ evi kaldı. Birisi Karyağdı sokağın başında, eskiden harebe halinde duruyordu; şimdi bize özgü "restorasyon ilkeleri"

çerçevesinde onarılıp "gençlik bilmemesi" yapılmış . Öteki Kuşkondu le Kuloğlu sokak arasında bir kebabçının denetiminde... Apartman ve gecekondu istilâsı karşısında Ankara'yı çevreleyen tepeleri süsleyen meşelikler, yabani meyve ağaçları yavaş yavaş yok oldu. En son Bilkent çevresindeki meşelikler, Doğramacı'nın inşaatçılığının tehdidi altında. Yeknesak, ruhsuz, ekolojik çeşitliliği olmayan ve buna bağlı olarak orman hayatını oluşturan diğer canlı türlerinin yaşamadığı "acaib" ormancıklar... Devletimizin herşeyi homojenleştirme eğilimindeki disiplinliliği ile modernizminin köksüzlüğünü simgeliyorlar adeta.

Modernizm görüntüsü altında vurunculukdiğer büyük şehirler gibi, Ankara'yı da kemirdi. Koskoca Kızılay ve Yenışehir'de 1950 ve 60'lardan kalma sadece bir ya da iki bina gösterilebilir neredeyse. Kendi geçmişini bu ölçüde hızla yok eden çok az şehir vardır yeryüzünde. Cumhuriyet öncesi şehir dokusunu korumaktan vazgeçtik, Cumhuriyet dönemindeki değişmeyi izleyebileceğimiz örnek hemen hemen yok!

Şehirler, gelenekleriyle, geleneğin her köşesine sindiği tarihleriyle yaşarlar. Bizim şehircilerimiz ise, bize çocukluğumuzdan ya da gençliğimizden hatırası olan tek bir mekân bırakmamaya kararlılar. Bu konuda Piatti kadar şanslı değiliz. Ankara, entellektüel kapasitesi ve (Melih Gökçek'e rağmen) bir şehirden beklenen en önemli işlev olan "yaşanabilirlik" olanağı bakımından hâlâ Türkiye'nin en "güzel" şehri olmayı sürdürebiliyor. Ancak bu yüksek kapasitesini besleyecek tarihini ve geleneğini kaybediyor. Bu ilişkiyi aşabilmenin yegâne yolu ise şehirlilik bilincinden geçiyor. Bu bilincin

yaygınlaşması ve insanların şehirlerine sahip çıkmaları için herhalde daha çok beklememiz gerekecek. İnsanın, makalenin başına koyduğum epigrafta söylendiği gibi, şehrini, sokaklarını özlemesi o şehri ve insanı karşılıklı olarak zenginleştirir. Şehir ruh sahibi olur. Umarım bir gün, coğrafi olarak yer değiştirmedığımız halde, bu tür sözleri telaffuz edenlere gıpta edecek bir silya düşmeyiz. Özlemi in yeghane ölçüsü hâtıradır. Daha önce yaşamış olanlarla paylaşacak bir şeyimiz kalmazsa, hatta kendi geçmişimizle paylaşacak birşeyimiz kalmazsa, orada tarih yok demektir. Bu, mutlak bir yabancılaşmadır. Hâtıra, görme duygusu ile bilinç arasında en kısa yoldan kurulan ilişkidir. Bunu ancak şehrin, hem tek tek insanlar hem de insanlık tarihi bakımından taşıdığı değer in bilincinde olanlar, yani henüz mutlak bir yabancılaşma yaşamayanlar idrak edebilirler. Şehirlerin taşıdığı geleneğin farkında olmak, böyle bir bilinçlilik durumundan geçiyor. Belediyelerin böyle bir bilincin örgütlenmiş biçimi haline geleceği güne kadar, şehirlerimiz ve bu arada Ankara'mız ıstırap çekmeyi sürdüreceğ gibi görünüyor.

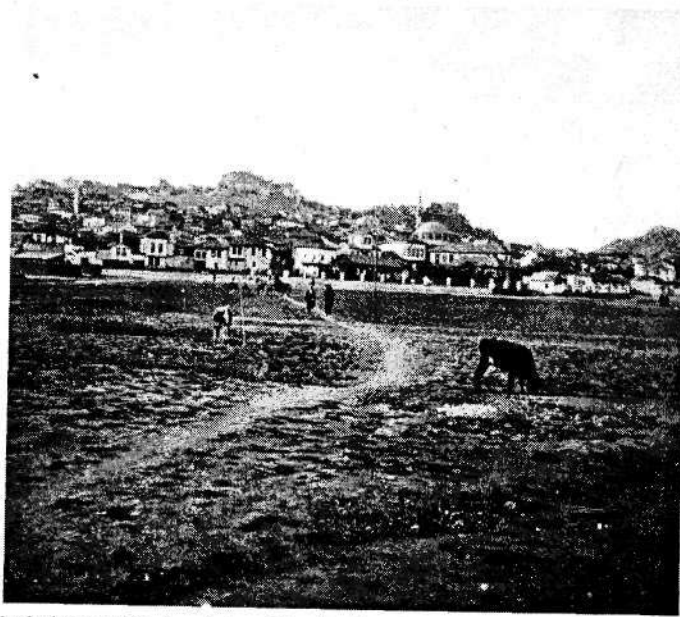
KAYNAKLAR

- AKTÜRE, Sevgi (1978), *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- BARNETT, R. D. (1974), "The European Merchants in Angora", *Anatolian Studies*, XIV.
- BAYNES, Norman H. (1972), *Constantine the Great and the Christian Church*. The Raleigh Lecture on History 1929, Londra: Oxford University Press.

- CHEDWICK, Henry (1960), "Fatih and Order at the Council of Nicaea". *Harvard Theological Review*, LIII.
- DARKOT, Besim (1950), "Ankara", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt I.
- DERELİ, Hamit (1944), *Ankara Anıtı* (Monumentum Ancyranum). İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- ERGENÇ, Özer (1975), "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisat Tarihine Ait Araştırmalar". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (ed. O. Okyar). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- ERZEN, Afif (1946), *İlkçağda Ankara*. Ankara.
- EYİCE, Semavi (1972), *Ankara'nın Eski Bir Resmî Tarihi Vesika Olarak Resimler, Ankara'dan Bahseden Seyyahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- FRENCH, David (1972), "A Sixteenth Century English Merchant in Ankara?". *Anatolian Studies*, XXII.
- FOSS, Clive (1977), "Late Antique and Byzantine Ankara". *Dumbarton Oaks Papers*, 31.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1967), "Onaltıncı Yüzyılda Ankara". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1/1.
- GÜLEKLİ, N. Can (1948), *Ankara Tarih-Arkeoloji*. Ankara.
- MANTRAN, Robert (1987), "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", *Belleten*, LI/201.
- MİTCHELL, Stephen (1993,I), *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor. Vol. I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule*. Oxford: Clarendon Press.
- (1993, II) *Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor, Vol. II: The Rise of the Church*, Oxford: Clarendon Press.
- MORDTMANN, Andreas Davit (1988). "Ankara (Kasım 1852)". *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri* (der. ve çev. İlhan Pınar). İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları.
- ONGAN, Halit (1954), "Ankara Sofçuluğu ve Bazı Vesikalar". *Ankara Belediye Dergisi*, 3/9.
- ORTAYLI, İlber (1984), "6. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Tarih ve Toplum*, 1/2.
- ÖNEY, Gönül (1972), *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*. Ankara: A.Ü. D.T.C. F. Yayınları.
- ÖZDEMİR, Rıfat (1998), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZDEMİR, Rıfat (1998), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TANPINAR, A. Hamdi (1999), *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları (13. Baskı).
- TEKELİ, İlhan (1991), "Ankara'da Tarih İçinde Sanayinin Gelişimi ve Mekânsal Farklılaşması", *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci ve Mekânsal Örgütlenme Biçimlerine İlişkin Çözümler*. Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları.

©Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları (Frank Fokke Ferwarda Arşivi)
© Kebikeç

©Meçhul Seyyah(lar)ın Ankara Fotoğrafları (Frank Fokke Ferwarda Arşivi)
© Kebikeç